

УДК 94(477)"15/16"(092)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.535>

МОГИЛА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ: ІСТОРІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ЛЕГЕНДИ І ПЕРЕКАЗИ

Сергій СЕГЕДА

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6772-8387>

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут народознавства Національної академії наук України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: sergij_segeda@ukr.net

Іван Мазепа належить до сонму найвидатніших історичних діячів Європи кінця XVII — початку XVIII ст., образ якого не раз привертая увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників та митців.

Питання про те, де і за яких обставин було поховано Івана Мазепу, вперше було поставлене у вітчизняній історичній літературі в другій половині XIX ст. Надалі воно бентежило науковців української політичної еміграції XX ст. і не втратило своєї актуальності дотепер. Його невирішеність визначає мету нашої публікації — узагальнити підсумки попередніх пошуків в цій царині шляхом залучення широкого комплексу історичних свідчень, легенд та переказів.

Об'єктом дослідження є сукупність джерел, які стосуються могили гетьмана Івана Мазепи, предметом — основні версії щодо долі його тлінних останків. У процесі наукових пошуків застосовувався принцип історизму в поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу і методів етнологічної науки. При підготовці статті використано власні спостереження автора, що брав участь в експедиційних обстеженнях місць першого поховання і перепоховань гетьмана Івана Мазепи.

За підсумками аналізу простежена хронологія подій, пов'язаних з цією проблематикою, наведено основні, часто вкрай суперечливі, версії щодо долі праху гетьмана Івана Мазепи. Автор доходить висновку про нагальну необхідність проведення археологічних розкопок на території зруйнованого монастиря св. Юрія (Георгія) в м. Галац (Румунія) і встановлення пам'ятного знака на місці останнього спочинку цієї визначної постаті української історії.

Ключові слова: історія, гетьман, Іван Мазепа, поховання, могила, монастир, легенди, перекази.

Sergij SEGEDA

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6772-8387>

Doctor of Sciences in History, Lead Researcher
of the Institute of Ethnology of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: sergij_segeda@ukr.net

THE TOMB OF HETMAN IVAN MAZEPA:
HISTORY, RESEARCH, LEGENDS
AND RETELLINGS

Ivan Mazepa is one of the most prominent historians of Europe at the end of the seventeenth and early eighteenth centuries, whose image has more than once attracted the attention of domestic and foreign researchers and artists. There is more than two thousand bibliography of scientific works and art papers devoted to this bright personality. There were many myths and distortions created during the life of Ivan Mazepa, the number of which greatly increased after his death. Many of them relate to the last period of his political activity, the completion of the earthly path, the location of the grave and the fate of the corpse.

The question of where and in what circumstances Ivan Mazepa was buried was first put up in the national historical literature in the second half of the nineteenth century. Later it confused the scholars of the Ukrainian political emigration of the twentieth century and has not lost its relevance up to now. The unresolvedness determines the purpose of this publication — to summarize the results of previous researches by involving a wide range of historical evidence and legends.

The object of the article is a collection of sources relating to the grave of Ivan Mazepa, the subject is the main versions of the fate of his mortal remains. In the process of scientific research, the principle of historicism in combination with elements of structural-functional analysis and methods of ethnological science was used. In preparing the article, used the own observations of the author who participated in expeditionary surveys of the places of the first burial and reburial of Ivan Mazepa were used.

On the basis of the analysis, the chronology of events related to this issue is traced. The main, often overly contradictory, versions of the fate of the hetman Ivan Mazepa are given. The author comes to the conclusion about the urgent need for archaeological excavations on the territory of the destroyed monastery of St. Yuriy (George) in Galati (Romania) and the installation of a memorial sign in place of the last rest of this outstanding figure in Ukrainian history.

Keywords: history, Hetman, Ivan Mazepa, tomb, grave, monastery, legends, retellings.

Вступ. Іван Мазепа належить до сонму найвидатніших історичних діячів Європи кінця XVII — початку XVIII ст., образ якого не раз привертав увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників та митців. Бібліографія наукових праць і художніх творів, присвячених цій яскравій особистості, нараховує понад 2 тис. позицій [1]. Ще за життя Івана Мазепа довкола нього було створено багато міфів і переказів, кількість яких значно збільшилась після смерті гетьмана, ім'я якого стало символом боротьби українського народу за незалежність і досі викликає люту ненависть з боку прибічників т. зв. «руського мира». Чимало з них стосується останнього періоду його політичної діяльності, завершення земного шляху, місцезнаходження могили і долі тлінних останків.

Питання про те, де і за яких обставин було поховано Івана Мазепу, вперше було поставлено у вітчизняній історичній літературі в другій половині XIX ст. [2]. Надалі воно бентежило науковців української політичної еміграції XX ст. [3; 4; 5], що мріяли про створення Пантеону України, і не втратило своєї актуальності дотепер [6; 7; 8; 9; 10]. Його невирішеність визначає мету нашої публікації — узагальнити підсумки попередніх пошуків в цій царині з урахуванням широкого комплексу історичних свідчень, легенд та переказів.

Об'єктом дослідження є сукупність джерел, які стосуються могили гетьмана Івана Мазепа, предметом — основні версії щодо долі його тлінних решток. В процесі наукових пошуків застосовувався принцип історизму в поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу і методів етнологічної науки. При підготовці статті використано власні спостереження автора, який брав участь в експедиційних обстеженнях місць першого поховання і перепоховань гетьмана Івана Мазепа.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з початку XVIII до кінця XX ст., територіальні — Дунайсько-Дністровське межиріччя, де розгорталися основні події, пов'язані з похованням і перепохованнями гетьмана Івана Мазепа.

Основна частина. Відомо, що 6 липня (за ст. ст.) 1709 року після поразки під Полтавою шведський король Карл XII з почтом та залишками шведського війська і гетьман Іван Мазепа з козацькими старшинами та частиною запорожців з дозволу коменданта турецької фортеці Очаків переправилися

через Південний Буг, за яким розпочиналися володіння Османської держави. Згодом вони вирушили до Бендер, де була потужна фортеця і знаходилась резиденція сераскира Юсуф-паші, цивільного і військового губернатора Бессарабії, який влаштував почесним гостям урочисту зустріч. «Коли король вступив до Бендер, сераскир із великою кількістю кінноти та піхоти зустрів його на півдорозі, оголосив повеління султана і запросив до уже підготовленого табору...», — писав фінський історик XIX ст. Вільгельм Лагус. — Коли король з військом підійшли до річки і перед ними розкинулася фортеця, заgrimів залп із 36 гармат, які стояли на валах» [11, с. 325].

Незабаром шведські вояки та козаки облаштувалися в селі Варниця, що знаходиться на відстані близько 4 км на північ від Бендер. Тут ще в XIX ст. на високому березі Дністра простежувались залишки укріпленого табору Карла XII (валів, королівського палацу, господарських будівель тощо), за яким у шведських джерелах закріпилась назва «Новий Стокгольм» чи «Карлополіс» [12, с. 41]. Біля підніжжя цієї ділянки високого берега ще в 30-х рр. минулого століття можна було бачити три криниці з високими журавлями, що їх місцеві селяни-молдавани називали «Мазепиними криницями» [4, с. 9].

На поч. 20-х рр. минулого століття прикордонні служби Румунії під час будівництва укріплень на кордоні з СРСР, що з 1918 по 1940 рр. проходив по фарватеру Дністра, виявили фундаменти споруд «Нового Стокгольму». 1925 року з дозволу румунських властей Шведська комісія з охорони історичних пам'яток встановила тут обеліск висотою приблизно 3 м з написом латиною «Carolus XII Rex Suetiae 1709—1711»¹ («Карл XII, король Швеції, 1709—1711») (Іл. 1). Вже після розпаду СРСР співробітниками Державного історичного музею Молдови, який викупив в господаря цю ділянку землі, тут проведено розкопки і знайдено фундамент споруди, що була резиденцією Карла XII.

Що ж до Івана Мазепа, який ще по дорозі тяжко занедужав, то після прибуття до Бендер йому

¹ Кінцева дата перебування шведського короля в «Новому Стокгольмі», вказана на обеліску, є помилковою. Карл XII залишив свій укріплений табір лише в лютому 1713 року, коли його було взято штурмом османськими і кримсько-татарськими військами [11].

надали тут спеціальне помешкання. В першій пол. минулого століття в цьому місті на вул. Аккерманській знаходилась старовинна кам'яниця, яку місцеві жителі, за свідченням Василь Трепке, український політемігрант, доктор філософії, колишній поручик війська УНР, називали «Мазепиним домом» [4, с. 8]. Мабуть, саме тут і мешкав очільник козаків в останні місяці свого життя. Зауважувалось, що в давнину Мазепин дім стояв за межами Бендер на старій Каушанській дорозі. Пізніше місто розрослося і будівля опинилася «тепер уже в місті» [14, с. 236].

Івана Мазепу, прикутого до ліжка, часто відвідували шведський король, дипломати, які заповнили це периферійне місто Османської імперії, козацькі старшини. В сусідній кімнаті жив його племінник Андрій Войнаровський, який згодом успадкував великі кошти й дорожчінності, що їх зберігав гетьман у своєму помешканні. Решта козацьких старшин в першій половині серпня 1709 року перебралась до Ясс — столиці Молдавії, де, як зауважено в хроніці Ніколае Костіна, «... віддав їм Михай-Воде (господар князівства Михай Раковіце. — С. С.) хороші квартири, розміщуючи всіх у боярських дворах» [8, с. 45]. Тут Пилип Орлик, вірний соратник гетьмана, облаштував канцелярію Війська Запорозького.

Фізичний стан Івана Мазепи різко погіршувався. Відчуваючи наближення кінця, він висповідався православному священику, що на його прохання прибув до Ясс, і віддав останні розпорядження. 21 вересня (2 жовтня) гетьман втратив пам'ять і марив всю добу. Звістка про це швидко поширилася у шведському і козацькому таборах. Карл XII в супроводі англійських і голландських дипломатів вирушили до Бендер, аби попроситися з Іваном Мазепою, але той уже не впізнавав нікого. «Коли він (король. — Автор) відійшов, — зауважують Ілько Борщак і Рене Мартель, — почалася злива і справжнє хмаровище нависло над Бендерами впродовж цілого дня і цілої ночі. Так-то шум розгнужданої стихії заглушив останній віддих великого гетьмана ... Із Бендерської фортеці почали бити гармати, і місто зачинило свої важкі ворота, щоб нарід міг почути звістку про те, що вмер володар, якого султан прийняв як гостя у своїх володіннях» [15, с. 100].

Домовину з тілом гетьмана Івана Мазепи перевезли до Варниці, де урочисто поховали в парафі-

Іл. 1. Пам'ятний знак (обеліск) на місці шведського табору в с. Варниця. Фото 1930-х рр. з архіву автора

яльний Миколаївській церкві. Ґрунтовний опис поховальної відправи подав у своїх спогадах самовидець Георг Нордберг, похідний священик і біограф шведського короля: «Спочатку Мазепа був похований за греко-церковним обрядом неподалік від шведського табору... Похоронна процесія мала такий вигляд: першими верхи їхали королівські сурмачі та барабанщики, супроводжуючи похоронним маршем процесію від самої квартири гетьмана у Бендерах аж до місця поховання; за ними один із козацьких старшин ніс гетьманську булаву, оздоблену справжніми коштовними каменями та перлами. Далі на возі, запряженому трьома парами білих коней, везли тіло гетьмана. Труна була покрита червоним оксамитом з золотими галунами. По обидва боки процесії гарцювали козаки у бойовому спорядженні і з шаблями наголо. За ними пішки йшов гурт жінок, плачучи й голосячи, бо так велить козацький звичай. За ними верхи їхав гетьман Орлик, що згодом неабияк прославився, та племінник Мазепи Войнаровський, а наостанку — тридцять шведських офіцерів. По узбіччях дороги їхало козацьке військо з опущеними знаменами та мушкетерами. Церква знаходилась за містом, до неї тіло несли на руках. Священики позапалювали безліч свічок. Тоді відспівали панахиду. Тіло козаки опустили в могилу, у ту ж мить козаки дали сальву» [16, с. 154 — 155].

Іл. 2. Стела на честь гетьмана Івана Мазепи в с. Варниця. Фото Олександра Карпенка, 2017. Дж.: https://dt.ua/HISTORY/sim-smertey-i-vichne-zhittya-getmana-mazepi-270979_.html

Миколаївську церкву у Варниці знесли 1933 року, спорудивши на її місці нову. 1999 року за ініціативи Аліси Коханової, голови придністровського Товариства української культури і сприяння Посольства України в Республіці Молдова, неподалік від цього храму, на місці шведського табору, встановили гранітну плиту (стелу), на якій викарбовано герб гетьмана і надпис українською мовою «На цьому місці 22 вересня 1709 року помер гетьман України Іван Мазепа». (Іл. 2).

Місце поховання гетьмана — невелика сільська церква, де незабаром була здійснена спроба пограбувати його могилу, — не задовольняло сподвижників гетьмана Івана Мазепи. Про це йдеться в останньому (п'ятому) пункті «Покірного меморіалу запорозького війська до св. королівського маєстату Швеції», з яким 26 вересня 1709 року вони звернулися до Карла XII, а саме: «Боліємо над неславним похороном Ясневельможного гетьмана Мазепи, що ті дорогі тлінні останки, геройська душа в яких наповнила весь світ славними вчинками, прийняла марна земля цього простого села. Тому Військо Запорозьке звертається до св. Королівського маєстату з проханням змоги поховати тлінні останки свого Гетьмана вродистіше в славнішому місті, зокрема в Яссах, у так званому монастирі Голя» [17, с. 336—337]. Ці наміри козацької старшини залишилися на папері, хоча зміст документа пізніше збив з пантелику деяких знаних істориків (Микола Бантиш-Каменський, Микола Маркевич, Микола Костомаров), які вважали, що Івана Мазепу перепоховали в столиці Молдавського князівства.

На мій погляд, перепоховання гетьмана в Яссах не сталося з кількох причин, а саме: 1) Організатором цієї акції був Андрій Войнаровський, що ще за життя і після смерті Івана Мазепи гостро конфліктував з іншими старшинами через спадщину гетьмана. 2) Існувала небезпека, що в столиці Молдавії, господарі (володарі) якої час до часу схилялися до союзу з Московією, прах гетьмана міг потрапити до рук Петра I, який вимагав видачі «скверного трупа проклятого Мазепи или одной его злокозненной головы» [18, с. 78]; 3) Андрій Войнаровський мав намір виконати волю небіжчика, що прагнув знайти вічний спокій в Єрусалимі, в церкві Гробу Господнього, якій не раз складав великі пожертви і де й донині зберігається стільниця для причастя, виготовлена його коштом.

Шлях із Варниці до Єрусалима був не близьким — спочатку слід було добратися до одного із портів, далі водним шляхом дістатися до одного з міст Близького Сходу, а звідтілля — суходолом вирушити до Єрусалима. Готуючись до перепоховання Івана Мазепи, Андрій Войнаровський заручився спеціальним дозволом (фірманом) від адміністрації султана на транспортування домовини по території Османської імперії [9, с. 57].

Безпосереднім виконавцем запланованої акції став Григорій Герцик, бунчуковий товариш, полтавський наказний гетьман, що разом із двома челядниками і місцевим жителем-провідником вирушили з домовиною до найближчого порту, який знаходився в м. Галац на лівому березі Дунаю. Успішно подолавши перший етап своєї небезпечної мандрівки, вони зіткнулися з неочікуваною перепоною: жоден із капітанів суден, які прямували до Сирії чи Палестини, не погодився взяти на борт домовину з тілом православного небіжчика — «невірного», що вважалось недоброю прикметою серед віруючих мусульман [9, с. 67].

За таких обставин було прийнято рішення про поховання Івана Мазепи в Галаці, що засвідчив сам Григорій Герцик під час допиту в російській буцегарні, куди його відправили після арешту в 1719 році в Варшаві («... живучи при Войнаровском посылан был от него с двумя его челядниками и с одним волохом в волоскую землю, в местечко Галицию, к митрополиту тамошнему, с Мазепиным трупом, которым митрополитом тот труп тамом похранен...») [19, с. 600].

Свідчення Григорія Герцика підтверджуються рядками із заповіту Андрія Войнаровського, складеного ним 1716 року в Бреславі (Вроцлаві). Згідно з цим документом, він відписав тисячу талярів монастирю «...Галаца у Валахії, де поховане тіло його екселенції, запорізького гетьмана Мазепи, мого покійного дядька по матері» [16, с. 155].

Місцем вічного спочинку гетьмана Івана Мазепи на цей раз стала монастирська церква св. Георгія (Юрія), каркасом якої була вежа генуезької фортеці, пристосована для релігійних потреб в середині XV ст. «Надзвичайно цікава архітектура самої церкви Мазепи. — зауважував Мартирій Галин, який відвідав Галац 1929 року. — Збудована вона на горбку, біля берега Дунаю, звідти чудовий краєвид на Дунай і місто; стиль її — корабель, вона сама, досить величеська, навіть для того часу велика і 3-х поверхова. У 1-му поверсі трохи в землі — церква, другий поверх уявляє собою цілу фортецю з амбразурами для гармат і мушкетів. З цього поверху йде таємний хід, а звідти під землею хід йде до берега Дунаю, 3-й поверх — дзвіниця» [3, с. 14—15]. (Іл. 3). 1647 року зусиллями митрополита Варлаама собор св. Георгія (Юрія) було підпорядковано церкві Гробу Господнього Єрусалимського патріархату [20, с. 163—164]. Саме ця обставина й стала визначальною при виборі місця перепоховання Івана Мазепи.

За даними М. Когальнічано, військового, що дуже цікавився історією свого краю і 1845 року опублікував французькою мовою фрагменти молдавських і валаських хронік, спочатку труну з прахом Івана Мазепи розмістили в цегляному склепі-підземеллі, спорудженому посеред церкви св. Георгія (Юрія). Вхід до склепу на підлозі церкви закривала мармурова плита, на якій було висічено герб гетьмана, зображення одноголового орла і напис, що засвідчував особу небіжчика [2, с. 501—505].

В такому стані могила Івана Мазепи знаходилась до 1711 року, коли під час російсько-турецької війни, коли господар Молдавії Думітрашку Воде (Дмитро Кантемір) перейшов на бік російського царя Петра I і місто Галац, залишене молдавським військом, захопили кримські татари. Ось що писав з цього приводу анонімний автор молдавського «Літопису родини Гика»: «... Після того, як Думітрашку Воде залишив Ясси, а генерал Ренн — Бреїлу, татари по-

Іл. 3. Церква Св. Георгія в м. Галац. Фото 1914 р. Дж.: Сегеда С. Український пантеон. Київ: Балтія-Друк, 2013

чали захоплювати Нижню частину Країни. Деякі з них, об'єднавшись з турками-лазами, без згоди великого візира, напали на місто Галац, підкорили всіх мешканців, заточили їх у монастирі Св. Георгія, забравши всі речі, знайдені там. При всьому тому, що ця місцевість багато разів зазнавала нападів, ніколи такого розорення місто Галац не зазнавало, оскільки татари не тільки підкорили християн та пограбували майно монастирів, а й розкопали навіть могили, підозрюючи, що люди поховали там свої речі. Тоді ж вони відкрили і могилу гетьмана Мазепи, розташовану у монастирі Св. Георгія, та викинули його останки на берег Дунаю» [9, с. 160]. Під час цієї варварської акції плита з епітафією над склепом з домовиною гетьмана, за інформацією Н. Когальнічану, була розбита.

Коли козаки, підпорядковані турецькій адміністрації, дізнались про наругу над могилою гетьмана, вони «... почали негайно шукати за тілом Мазепи, а віднайшовши його, поклали знову в давній гріб, як відновили: тільки розбитої долівки не поправили, залишаючи її у такому самому стані на спомин злочину» [15, с. 102].

Через 12 років після цих подій до Галаца навідався Пилип Орлик, який у червні 1722 року у своєму «Діярію подорожньому» зробив такий запис: «А звечора пішов у церкву Святого Юрія, в якій відвідав поховання небіжчика Мазепи і помолився за його душу. Його смерть залишилася непомітною, дивуюся, що такий великий славний керманіч не має гідного поховання» [21, с. 313—314].

Наступна згадка про могилу гетьмана Івана Мазепи припадає на січень 1811 року, коли під час російсько-турецької війни в Галаці перебував офіцер інженерних військ Олексій Мартос, палкий патріот України, майбутній історик, який залишив у своєму щоденнику такі рядки: «В Греческом монастыре в городе похоронен Малороссийский гетман Мазепа, после Полтавской баталии принятый в покровительство турецкого двора. Мазепа умер в отдаленности от Отечества своего, коего он защищал независимость; он был друг свободы и за сие стоит уважение потомства» [22, с. 345].

1845 року для перевірки свідчень історичних джерел і ознайомлення зі станом могили Івана Мазепи до Галаца приїздив Н. Когальнічано, якого супроводжував барон Адольф д'Авріль, французький дипломат, знавець слов'янських мов, який тоді опікувався політикою своєї держави на Балканах. З'ясувалось, що 10 років тому могилу гетьман перенесли на нове місце, за межі церкви Св. Георгія, спорудивши для цього новий склеп.

За інформацією Н. Когальнічано, 1835 року «... грецькі ченці не знали вже імені особи (було затерте), похованої в церкві. У цьому році вони бажали покласти серед церкви боярина, що тоді помер; він називався сердар Д. Дерекчі-баша. Приготовляючи йому могилу, наткнулись на гріб Мазепи і відкрили його. Усередині було виявлено череп і скелет покійного. Ченці відсунули набік невідомі їм останки і в тому ж гробі поклали тіло згаданого боярина. По кількох літах молдавський уряд видав заборону хоронити мерців усередині церковних будинків. Тоді свояки Дерекчі-баші відкрили ту гробницю, вийняли його останки разом із кістками Мазепи та, відправивши панахиду, перенесли їх до нової гробниці, виготовленої поза церквою направо від входу. Тоді ж забрали стару надмогильну плиту і подарували її, як історичну пам'ятку, братові попереднього молдавського господаря Михайлові Гіці, що збирав історичний музей» [23, с. 32].

Цю інформацію доповнив в своїй книзі Адольф д'Авріль, а саме: «Ми спільно вирушили на розшуки могили... Церква, здається, стародавня, але тому, що візантійський стиль досі існує в князівствах (Молдово-Валахії), важко точно означити час поставлення церкви, тим більше, що її часто направляють та малюють білою фарбою. З півдня церква

оточена ганком із гарним виглядом на Дунай й на перші гори Добруджі. Праворуч брами знаходиться надгробний камінь із білого мармуру...» [23, с. 78]. Під час перепоховання тлінних решток Івана Мазепи поруч із ними виявили зброю, яку «... зложили в церкві, де тепер її уже нема. Напис над надгробком теж зник. Кості, згідно зі звичаєм, зложили в лантух і поховали» [23, с. 78—79].

Отже, місце нової могили Івана Мазепи було означене надгробком, виготовленим на замовлення родичів Д. Дерекчі-баші. Майстер, який виконував це замовлення, не був обізнаним з тонкощами геральдики і замість одноглавого (польського) вигравіював на білій мармуровій плиті двоглавого (австрійського) орла. Зауважу, що першим, хто у вітчизняній історіографії ввів до наукового обігу цю інформацію, отриману Н. Когальнічано, був професор київського університету Св. Володимира Володимир Антонович, який уважно відслідковував зарубіжні джерела, що стосувались історії України [2].

Новий етап в історії досліджень могили Івана Мазепи розпочався після завершення активної фази національно-визвольних змагань, коли тисячам державних і культурних діячам та воякам УНР довелося емігрувати в європейські країни. Наприкінці 20-х — на початку 1930-х Галац відвідали Мартирій Галин, відомий лікар-хірург, доктор медицини, авторитетний вчений, що, емігрувавши в Румунію, оселився в Акермані (Білгород-Дністровському), і Василь Трепке, колишній поручик війська УНР, представник Українського наукового інституту у Варшаві, праці яких є важливим джерелом інформації, що стосуються цієї проблематики. Обидва дослідники обстежили церкву Св. Георгія, залишили її описи і підтвердили інформацію, що саме тут було поховано гетьмана Івана Мазепу. Прикметно, що це тоді добре пам'ятали й місцеві жителі, про що свідчить фрагмент із повідомлення Мартирія Галина, а саме: «Церкву я знайшов, бо її, як і вулицю Мазепи, що проходить повз церкву, знає не тільки кожен візник, але й кожен мешканець Галацу. Оглядаючи церкву всередині, я не подибав нігде на які-небудь ознаки надгробка і тоді звернувся до старої жінки, що продавала свічки, і запитав її, де могила Мазепи. Вона відповіла: «Не тут, ходіть за мною». На подвір'ї церкви, за кілька кроків перед головними дверима церкви, баба стала лицем до дверей перед

ганком і її порогом: «Отут була могила Мазепи, де зараз стою, і де бур'ян оцей росте, була давно-давно мармурова дошка, на якій не по-румунськи було написано» [3, с. 14].

За інформацією Василя Трепке, в церкві Св. Георгія під час служби Божої серед її ктиторів називалось ім'я Івана Мазепи [24, с. 24]. Ця традиція зберігалася й у повоєнний час, що 2007 року з'ясував Теофіл Рендюк під час зустрічі з колишніми прихожанами церкви. Серед них був 78-й професор Галацького університету М. Брудіу, який розповів, що 1946 року на одне з великих свят до храму завітав митрополит і в його присутності «... настоятель церкви під час своєї проповіді пом'янув І. Мазепу як глибоко віруючого християнина, який з великими почеснями був похований посередині цього культового приміщення» [9, с. 159].

Церква Св. Георгія вціліла в завірюсі Другої світової війни, але не витримала лихоліття соціалістичної Румунії, коли її було зруйновано. Стверджувалось, що після землетрусу 1940 року вона перебуває в аварійному стані. Проте стіни колишньої генуезької фортеці виявились настільки міцними, що для їх знищення, за спогадами М. Брудіу, довелося застосувати спеціальну технологію: кілька ночей поспіль під фундамент церкви насосами під великим тиском закачували воду, аж доки там не з'явилися тріщини. Після цього каркас споруди причепили тросами до корабля з потужним двигуном, який почав рухатись в напрямку протилежного берега Дунаю, і тільки тоді стіни церкви перетворилися на руїни [8, с. 84]. Це сталося 28 жовтня 1962 року.

Згодом після цієї варварської акції на місці колишнього монастиря залишався лише пагорб, з верхівки якого, як пересвідчився автор даного повідомлення, було добре видно Дунай (Іл. 3). Лише назви двох мікрорайонів Галаца — Мазепа I і Мазепа II, розташованих неподалік, нагадували про те, що неподалік знаходилася могила Івана Мазепи.

В роки т. зв. «перебудови» і після проголошення незалежності України ім'я гетьмана стало поступово повертатись на сторінки періодики і наукових досліджень. З'явилися і перші публікації, присвячені його могилі [25]. За ініціативою Всесоюзного товариства політичних в'язнів і репресованих Президія АН України організувала експедицію для пошуку та ідентифікації праху Івана Мазепи, до скла-

Іл. 4. Церква Матері Божої Заступниці (Пречистої Диви) в м. Галац. Фото автора, 2014

ду якої входили Володимир Ричка, Гліб Івакін та Сергій Сегеда.

В серпні 1993 року члени експедиції проводили пошукову роботу в Румунії, де працювали в архівах і бібліотеках Бухареста, Галаца і Ясс і провели візуальні обстеження пагорба, на якому знаходилась церква Св. Георгія. Зібрані матеріали дали підстави стверджувати, що могила гетьмана справді знаходилась у Святоюріївському (Георгіївському) монастирі міста Галац (див. додаток 1).

Здавалося б, на цьому слід поставити крапку. Однак магія особистості Івана Мазепи є настільки потужною, що спричинилась до появи багатьох версій, легенд і переказів, які стосуються могили і долі його тлінних решток. Їх можна згрупувати за тематичним принципом.

Перше. В деяких джерелах стверджується, що Івана Мазепу було поховано не в монастирі св. Георгія, а в церкві Матері Божої Заступниці (Пречистої Диви). Так, її дотримувався Георгіє Асакі, відомий молдавський просвітник XIX ст., який присвятив Іванові Мазепі одну із своїх історичних новел [20, с. 71—93]. Ця версія, хоч і помилкова, має певне підґрунтя.

Відстань між церквою Пречистої Диви, що досі прикрашає Галац на березі Дунаю, і церквою Св. Георгія складала приблизно 150 метрів. Обидва храми

колись були генуезькими фортецями, пристосованими до релігійних потреб в XV ст. (Іл. 4). Певний час (тоді, коли споруджувався склеп в сусідньому храмі) в церкві Пречистої Діви справді могла знаходитися домовина Івана Мазепи. Крім того, на її територію перемістили першу надгробну плиту гетьмана, пошкоджену під час подій 1711 року. Ці факти могли закарбуватись в історичній пам'яті місцевих жителів, які почала називати цю церкву «Мазепиною». Так чи інакше, — писав із цього приводу Василь Трепке, — церква Пречистої Діви є одним з монументів, хоч і не безпосередньо зв'язаних з іменем І. Мазепи, і являється для нас, українців, історичним пам'ятником» [4, с. 6].

Друге. За версією Миколи Садовського (Тобілевича), визначного українського актора, режисера і громадського діяча, в другій пол. XIX ст. надгробок Івана Мазепи знаходився не біля входу, а в приміщенні церкви Св. Георгія. В «Споминах з російсько-турецької війни 1877—1878 рр.», написаних 1917 року, читаємо таке: «20 квітня ми перейшли молдаванський кордон біля Баштажаки і через два дні прийшли в Галац. Тут відпочивали кілька днів. Блукаючи від нудьги по місту, я зайшов у галацький собор. Роздивляючись його архітектуру та убрання, я закріпив чийсь гробничку, на яку, увійшовши, не звернув навіть уваги. Гробничка стояла самотньо, мов сирітка, праворуч як увійти в церкву. Я підійшов. Роздивляюсь. Біла, невеличка, завбільшки як скриня на колесах, гробниця з мідною дошкою зверху і навколо мідними латинськими літерами надпис: «Іван Степанович Мазепа, гетьман славного низового війська Запорозького і всієї України року божого... «Неначе хто обухом ударив мене в чоло! Я остовпів. Коли б зненацька, серед чистого ясного дня гримнув грім і блискавка упала на землю біля моїх ніг, здається, не так би мене здивувало, як те, що я побачив. Не вірю своїм очам. Читаю знов. Так. Вірно. Він! ...» [26, с. 97]. На моє глибоке переконання, в даному випадку пам'ять зрадила емоційному митцю, палкому патріоту України, який пригадав подію, що вразила його майже сорок років тому.

Третє. В окремих джерелах стверджено, що тлінні рештки Івана Мазепи знищили представники царської чи радянської влади. «... Але тридцять років назад прийшов до Галацу російський пароплав, — розповідала Мартирію Галину жінка похилого віку,

з якою він спілкувався під час пошуків могили Івана Мазепи, — матроси з того пароплава під командою свого офіцера і з своїм попом прийшли, викопали з цього місця все, що було під тою мармуровою дошкою, і забрали з собою до Росії. При цьому були й румунський піп і люди. Коли розкопували могилу, стояла тут і добре пам'ятаю, бо я при цій церкві служу з-за молодих літ, а мені тепер 90 років». Коментуючи ці слова, Мартирій Галин зауважив: «Дійсно, ця жінка дуже стара, крім самого факту ганебної руйнації могили, вона вже нічого не може згадати. Роки теж плутає, бо факт крадіжки домовини Мазепи міг бути не 30 років тому, а 52 роки тому, в російсько-турецьку війну 1877 р.» [3, с. 14].

Художнє осмислення цієї інформації належить українському письменнику і громадському діячеві, політемігранту Миколі Лазорському, в одній із книг якого читаємо: «Вже повертаючись додому, московський генерал Скобелев згадав, що тут (в Галаці. — Автор) поховано великого гетьмана І.С. Мазепу. Він доручив спритним фельдфебелям відшукати ту могилу, святу могилу нашого народу. Могилу було знайдено швидко. Труну було витягнуто з церкви святого Юра і по-блюзнірському розбито, кості й похоронний одяг спалено» [27, с. 156].

Останню за часом версію про знищення праху Івана Мазепи навів у газетній статті відомий сучасний кобзар і літератор Микола Литвин, а саме: «Вже по війні (йдеться про Другу світову війну. — Автор) стояла частина, в якій служив дядько Близнюк (односелець оповідача. — Автор), в румунському містечку Галац, на території якогось дуже давнього монастиря. Одного дня їх вишикували в каре перед монастирською церквою. Особісти на очах солдатів ломами розбили вхід до склепу, що самотів праворуч від входу до церкви, винесли зі склепу домовину, віддерши віко, витрусили з неї кістяк, облили бензином і підпалили. Коли вогонь погас, підігнали вантажівку з опущеними бортами, згребли лопатами й висипали в кузов ще тліючий попіл. Майор-особіст хрипло прокричав: «Так будет с каждым изменником нашей великой Родины!». Махнув рукою, і вантажівка, підстрибуючи на вибоїнах, рвонула в чистий степ. — А хто ж то був, що вони його й мертвого боялися? — запитав батько. Дядько Близнюк, глянувши сторожко на вікна й двері, відповів: — Гетьман Мазепа...» [28, с. 3].

За всієї несхожості переказів про знищення праху гетьмана, вони виразно засвідчують одне і те ж — ненависть до особи Івана Мазепи, культивовану нашими «північними сусідами» з часів Петра Першого і донині.

Четверте. Версії, за якими прах Івана Мазепи було знищено, поєднуються з переказами про їхній чудесний порятунок. Один із них навів у своїх споминах український правник і громадський діяч, політемігрант Олександр Семенко зі слів Степана Матвієнка, учасника національно-визвольних змагань українського народу, що після еміграції жив у Бессарабії [14, с. 237—238].

З оповіді останнього довідуємося, що царський генерал Михайло Скобелев буцімто звелів не спалити, а викинути кості гетьмана в Дунай. Це мали зробити бунчужні охочекомонного полку Степан Булат і Мазепа, ім'я якого призабуте. Натомість ці козаки, нащадки січовиків, тихцем перепоховали тлінні рештки гетьмана поблизу церкви села Волонтири (нині — с. Волонтир Штефар-Водського р-ну Молдови), засноване запорожцями після знищення Запорозької Січі.

Під час російсько-японської війни 1904—1905 рр., за Степаном Матвієнком, про це дізналася російська комісія, що проводила розкопки у Варниці на місці козацького табору. Становому приставу Кірілову, болгарину за національністю, було доручено розкопати могилу. Він виконав це доручення, виявивши в ній фрагменти людського скелета: череп, кості рук і ніг. Пристав мав намір передати свої знахідки комісії, але не встиг, бо вона раптово залишила Варницю. Надалі Кірілов зберігав ці кісткові рештки на горіщі власного будинку в Бендерах. 1925 року румунська служба безпеки, за словами Степана Матвієнка, «... забрала їх і перенесла до Генеральної Сегуранци в Букарешті, де їй треба шукати слідів» [14, с. 238].

П'яте. Особливу категорію складають легенди, за яким Іван Мазепа, маючи намір ввести в оману російського царя Петра I та його таємні служби, лише інсценував свою смерть в Бендерах, насправді залишившись в живих. Одну з них навів Микола Костомаров, а саме: «В Малоросії виникла легенда, поширена й нині, нібито Мазепа не помер і не був похований в Молдавії, а там лише влаштували фіктивні похорони; сам же колишній гетьман таємно пробрав-

Іл. 5. Пагорб на місці колишнього монастиря Св. Георгія в м. Галац. Фото Володимира Рички (1993) з архіву автора

ся в Київ, став іноком, а потім і ченцем в Печерській лаврі під чужим іменем і там завершив свій життєвий шлях в каятті» [29, с. 319].

З цією легендою перегукується інша, за якою Іван Мазепа, перебравшись у турецькі володіння, «...усадовився в Галац при замку, збудованім генуезцями, був уже в пізнім віку, жалував своїх давніх помилок і жив свobodно, наче на відпочинку» [7, с. 337].

І останнє. Восени 1999 року на шпальтах багатьох періодичних видань промайнула сенсаційна звістка про перенесення могили Івана Мазепи до його столиці — міста Батурина. Ось що писав з цього приводу ініціатор акції письменник Богдан Сушинський: «Вже було точно визначено місце поховання. Мене запитують, чи були виявлені там кістки, якісь тлінні останки. Я відповідаю — так, і стою на цьому, що прах гетьмана зійшов у рідну землю, з якої ми виходимо і куди, зрештою, повертаємось. Ось бачите оригінал документа — акт про передачу праху Мазепи, завірений мерією. Він навіки залишиться тут, у музеї» [10, с. 275].

Хто і коли досліджував могилу Івана Мазепи і знайшов його прах — невідомо, жодних наукових публікацій, де були б відображені основні етапи цього процесу: розкопки, їх фото- і кінофіксація, — немає. Наївне посилання на довідку, завірнену мерією міста Галац, не замінить методів наукової (антропологічної та генної) ідентифікації кісткових решток гетьмана.

У звіті, поданому учасниками експедиції 1993 року в Президію НАН України і Товариства політв'язнів і репресованих України йшлося про те, що візуальне обстеження пагорба, де колись знаходилась церква св. Георгія, дає підстави сподіватись, що склеп

Іл. 6. Пам'ятник гетьману Іванові Мазепі в м. Галац. Скульптор Г.Теназе. Дж.: Сегеда С. Український пантеон. — Київ: Балтія-Друк, 2013

(або, принаймні, його руїни), в якому було перепоховано Івана Мазепу, міг уціліти і його можна виявити в процесі археологічних розкопок. (Іл. 5). Ця інформація зацікавила представників козацьких організацій, які виявили бажання взяти участь у таких розкопках, заявивши про намір жити на своїй баржі на Дунаї, не претендуючи на оплату харчування і фізичної праці. Однак пропозиція провести розкопки на місці поховання Івана Мазепи тоді не знайшла жодного відгуку ані в Президії Академії наук, ані в державних структурах України.

Промайнув час. 6 травня 2004 року в Галаці на території міського парку «Свобода» на замовлення Міністерства культури та мистецтв Румунії гетьману Іванові Мазепі було встановлено пам'ятник, на постаменті якого румунською і українською мовами висічено слова: «Іван Мазепа (гетьман України) 20.03.1639—10.10.1709» (Іл. 6). Однак місце поховання гетьмана так і залишилось не означеним.

Починаючи з 2017 року пошуками могили Івана Мазепи займається колишній Президент України Віктор Ющенко і Генеральний директор Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурині Наталя Реброва, яким допомагає Теофіл Рендюк, вчений і дипломат, який тривалий час працював в українському посольстві в Румунії, володіє румунською мовою і добре

знає джерела, що стосуються цієї проблематики за інформацією інтернет-видань [30]. Будемо сподіватись, що це питання, зрештою, буде вирішене.

Висновки. Аналіз хронології подій, пов'язаних із завершенням земного шляху гетьмана Івана Мазепи, свідчить про те що його могила знаходилась на території зруйнованого монастиря Св. Георгія в м. Галац (Румунія). Що ж до долі праху цієї визначної постаті української історії, довкола якої ще за життя і після смерті було створено багато легенд і переказів, то це питання можна з'ясувати лише шляхом проведення археологічних розкопок на пагорбі на березі Дунаю, де до жовтня 1962 року розміщались будівлі цього монастиря. На моє глибоке переконання, задля увіковічнення пам'яті гетьмана Івана Мазепи, ім'я якого стало символом боротьби українського народу за незалежність, на його могилі після завершення пошукових археологічних робіт доцільно встановити пам'ятний знак.

Додаток 1

Звіт

Про відрядження до Румунії наукової експедиції, створеної для пошуку та ідентифікації праху Гетьмана України Івана Мазепи у складі:
В. Рички, Г. Івакіна, С. Сегеди

Всеукраїнське товариство політичних в'язнів та репресованих у травні 1992 року виступило з ініціативою пошуку та перепоховання праху Гетьмана України Івана Мазепи. Президія АН України, зважаючи на загальнонаціональне значення цієї акції, прийняла ухвалу (№ 92 від 09.04.93 р.) сформуванню наукової експедиції для проведення пошуку та ідентифікації праху Івана Мазепи. До складу експедиції увійшли провідні вчені-суспільствознавці, кандидати історичних наук Володимир Ричка (історик), Гліб Івакін (археолог), Сергій Сегеда (антрополог).

Дослідники провели чималу роботу, вивчаючи різні версії щодо місцезнаходження та долі праху Гетьмана України Івана Мазепи. Нещодавно наукова експедиція повернулася з відрядження до Румунії, де, за свідченням історичних джерел, знаходиться могила Івана Мазепи.

Під час перебування експедиції у Румунії проводилась пошукова робота в архівах та бібліотеках. Проведено візуальне обстеження усіх ймовір-

них місць (згідно з існуючими версіями) поховання Івана Мазепи. Зібрані матеріали дають підставу підтвердити зафіксований в історичних документах факт поховання Гетьмана Івана Мазепи в Святоюріївському (Георгієвському) монастирі м. Галац. Цей монастир зруйновано наприкінці 50-х — на початку 60-х років нинішнього століття. Встановлено, що автентичні документи, які містять відповідні свідчення про поховання Івана Мазепи, а також суми пожертв, надані ченцям цього монастиря спадкоємцями Гетьмана, нині зберігаються у Греції. У румунській науковій літературі містяться лише описи та коротенькі повідомлення стародавніх хроністів про зовнішній вигляд монастиря. Плани, креслення та фотографії Святоюріївського монастиря відповідно до існуючих у Румунії правил фотокопіювання архівних матеріалів будуть надіслані до АН України через деякий час.

Експедиція була прийнята у Міністерстві культури Румунії, Головному архівному управлінні та Нижньодунайській Єпископії. Під час цих зустрічей було отримано принципову згоду на проведення археологічних розкопок на території, де раніше містився Святоюріївський монастир. Готовність і бажання співпрацювати з українськими науковцями, зокрема, й у питанні пошуку могили Івана Мазепи, висловили керівники ряду наукових Інституцій Ясського філіалу АН Румунії. Найближчим часом передбачається укласти угоду з АН України.

Підсумовуючи сказане, вважаємо за потрібно висловитися за продовження археологічних розкопок та встановлення пам'ятного знака Івану Мазепі у м. Галаці.

На всіх етапах роботи експедиція відчувала підтримку з боку науковців, державних та церковних чиновників, широкої громадськості Румунії. Велику допомогу надали співробітники посольства України в Румунії — пан посол Леонтій Сандуляк, консул Рендюк Теофіл.

Але експедиція була б неможлива без матеріальної підтримки простих громадян, підприємств, банків, організацій України.

27.07.1993 рік

Володимир Ричка
Гліб Івакін
Сергій Сегеда

1. Мазепіана: матеріали до бібліографії (1688—2009). Київ: Темпора, 2009. 248 с.
2. Антонович В. Молдавские сведения о месте погребения и могиле Мазепы. *Киевская Старина*. Т. VII. Киев, 1885. С. 501—505.
3. Галин М. Могила Гетьмана Мазепи. *Триzub*. № 18 (226). 1930. 4 травня. С. 14—15.
4. Трепке В. Сліди і пам'ятки гетьмана Івана Мазепи в Румунії. *Триzub*, № 36 (344). 1932. 18 вересня. С. 3—10.
5. Січинський В. Смерть і могила гетьмана Мазепи. *Вісник. Орган оборони чотирьох свобод України*, 1953. Рік VII. Ч. 6 (60). Жовтень. С. 15—18.
6. Ричка В. Іван Мазепа у міждоріжжях вічності (історичний детектив). *Історія України*. 1996. № 12. С. 1—3; № 13. С. 7—8
7. Ричка В. Остання таємниця Івана Мазепи. *Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячених 300-літтю батуринської трагедії*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. С. 329—337.
8. Рендюк Т. *Гетьман Іван Мазепа — відомий і не відомий...* Київ: Видавничий дім «Адеф-Україна», 2010. 479 с.
9. Рендюк Т. Українська еміграція в Румунії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 2. С. 155—163.
10. Сегеда С. *Гетьманські могили*. Київ: Наш час, 2010. 440 с.
11. Лагус В. Карл XII в Южной России. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 3. Одесса, 1852. С. 306—337.
12. Сапожников И., Левчук В. Исследования и описание места лагеря Карла XII в Варнице в 1810-х—1850-х гг. *Historic site «Camp of king Charles XII of Sweden at Varnița». Recovery of the memory*. Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2017. С. 41—56.
13. Крупницький Б. Навколо Калаблику на початку 1713 р. Ковалевська О. *Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939—1949 років*. Київ: Темпора, 2011. С. 59—62.
14. Семенко О. *Харків, Харків ... Сучасність*, 1977. 240 с.
15. Борщак І., Мартель Р. *Іван Мазепа: життя й пориви великого гетьмана* Київ: Свенас, 1991. 136 с.
16. Єнсен А. *Мазепа. Історичні картини*. Київ: Радянський письменник, 1992. 206 с.
17. «Покірний меморіал Запорозького війська до святого королівського маєстату Швеції» від 7 жовтня (26 вересня за ст. ст.) 1709 року. *Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття*. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 329—333.

18. Аствацатуров Г. *Бендерская крепость*. Бендеры: Научное общество болгаристов Республики Молдова, 1997. 175 с.
19. Допрос Григория Герцика об участии его в измене Мазепы. *Киевская Старина*. Т. V. Киев, 1883. С. 595—610.
20. Асаки Г. *Исторические новеллы. Дневник молдавского путешественника. Избранные статьи*. Кишинев: Литература артистикэ, 1988. 168 с.
21. Орлик П. *Конституція, маніфести та література на спадщина: Вибрані твори*. Київ: МАУП, 2006. 736 с.
22. Титов А.А. Записки инженерного офицера Мартоса о Турецкой войне в царствование Александра Павловича (1806—1812). *Русский архив*. Год XXXI. 1893. № 7. С. 305—368.
23. *Иван Мазепа*. Київ: Веселка, 1992. 134 с.
24. Трепке В. Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1933 рік*. Львів, 1933. С. 21—26.
25. Заремба С. Доля могили Мазепи. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Київ, 1997. С. 4—8.
26. Садовський М. *Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 рр.* Київ: Друкарня товариства «Час», 1917. URL: <http://library.kr.ua/elib/sadovskiy/spomupu.html> (дата звернення: 10.12.2018)
27. Лазаревський М. *Світлотіні (Збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів)*. 1949—1969. Мельбурн: Об'єднання українських письменників «Слово». Австралійська філія, 1973. 400 с.
28. Литвин М. Таємниця гетьмана Мазепи. *Наш час*. 1993. № 16 (53). 23 квітня. С. 3.
29. Костомаров Н.И. *Мазепа*. Москва: Республика, 1992. 336 с.
30. Позняк-Хоменко Н. Віктор Ющенко ініціював повернення в Україну праху легендарного Івана Мазепи. *Україна молода*, 18 жовтня 2017. URL: https://tisu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=monitoring/&name=kaleido_digest&id=68652&alias=& (дата звернення: 19.12.2018)
- Rychka, V. (1996). Ivan Mazepa in the cities of eternity (historical detective). *Istoriia Ukrainy*, 12, 1—3; 13, 7—8 [in Ukrainian].
- Rychka, V. (2008). The last mystery of Ivan Mazepa. In *Baturyn old days. Collection of scientific works devoted to the 300th anniversary of the Baturin tragedy* (pp. 329—337). Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Rendiuk, T. (2010). *Hetman Ivan Mazepa — well-known and not known ...* Kyiv: Publishing House Adef-Ukraine [in Ukrainian].
- Rendiuk, T. (2011). Ukrainian emigration in Romania. In *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk*. Series: History (Vol. 2, pp. 155—163). Ternopil: View of TNPU them. V. Hnatyuk [in Ukrainian].
- Segeda, S. (2010). *Hetmanski tombs*. Kiev: Our time [in Ukrainian].
- Lagus, V. (1852). Karl XII in Southern Russia. In *Notes of the Odessa Society of History and Antiquities* (Vol. 3, pp. 306—337). Odessa [in Russian].
- Sapozhnikov, I., Levchuk, V., Sava, E. (Ed.), & Plosnita, E. (Ed.). (2017). Studies and descriptions of the site of the camp of Charles XII in Varnitsa in the 1810—1850. In *Historic site «Camp of king Charles XII of Sweden at Varnitsa». Recovery of the memory* (pp. 41—56). Chisinau: The National History Museum of Moldova [in Russian].
- Krupnitsky, B. (2011). Around Kalablake in the beginning of 1713. In *Kovalevskaya O. Collection «Mazepa»: reconstruction of the publishing project from 1939 to 1949* (pp. 59—62). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Semenko, O. (1977). *Kharkiv, Kharkiv ...* Contemporary [in Ukrainian].
- Borshchak, I., & Martel, R. (1991). *Ivan Mazepa: life and impulses of the great hetman*. Kyiv: Svens [in Ukrainian].
- Yensen, A. (1992). *Mazepa. Historical paintings*. Kyiv: Soviet writer [in Ukrainian].
- «The humble memorial of the Zaporizhzhya troops to the holy kingdom of Sweden» of October 7 (September 26, in the old style), 1709. (2001). In *Kresin O. V Political and legal heritage of the Ukrainian political emigration of the first half of the XVIII century* (pp. 329—333). Kyiv: State and Law Institute named after VM Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

REFERENCES

- Kovalevskaya, A.A., & Udod, O.A. (Eds.). (2009). *Mazepiana: materialy do bibliohrafiï (1688—2009)*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Antonovich, V. (1885). Moldavian information about the burial place and the grave of Mazepa. In *Kyiv Starina* (Vol. VII, pp. 501—505). Kyiv [in Russian].
- Galim, M. (1930, 4 may). The Tomb of Het'man Mazepa. *Tryzub*, 18 (226), 14—15 [in Ukrainian].
- Trepke, V. (1932, 18 september). Traces and monuments of Hetman Ivan Mazepa in Romania. *Tryzub*, 36 (344), 3—10 [in Ukrainian].
- Sichynsky, V. (1953, october). Death and Tomb of Hetman Mazepa. In *Visnyk. Orhan oborony chotyr'okh svobid Ukrainy* (Year VII, part 6 (60), pp. 15—18) [in Ukrainian].

- ich (1806—1812). In *Russian archive*, 7 (Year XXXI, pp. 305—368). Moscow [in Russian].
- Ivan Mazepa (1992). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Трепке, В. (1933). Pilgrimage to the grave of Hetman Mazepa. In *Historical calendar of almanac of Red Kalina in 1933* (pp. 21—26). Lviv [in Ukrainian].
- Zaremba, S. (1997). The share of Mazepa's grave. In *New research on the monuments of the Cossack era in Ukraine* (pp. 4—8). Kyiv [in Ukrainian].
- Sadovsky, M. (1917). *Reminiscences from the Russo-Turkish War of 1877—1878*. Kyiv: Printing company «Time» Retrieved from: <http://library.kr.ua/elib/sadovskiy/spomyny.html> (Last accessed: 10.12.2018) [in Ukrainian].
- Lazarevsky, M. (1973). *Svetlotiny (Collection of historical essays, stories, articles, memoirs). 1949—1969*. Melbourne: The Union of Ukrainian Writers «Word». Australian branch [in Ukrainian].
- Litvin, M. (1993, 23 april). The mystery of Hetman Mazepa. In *Nash chas*, 16 (53), 3 [in Ukrainian].
- Kostomarov, N.I. (1992). *Mazepa*. Moscow: Respublika Publishing House [in Russian].
- Poznak-Khomenko, N. (2017, october 18). Viktor Yushchenko initiated the return of the legendary Ivan Mazepa to Ukraine. In *Ukraina moloda*. Retrieved from: https://risu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=monitoring/&name=kaleido_digest&id=68652&alias=& (Last accessed: 19.12.2018) [in Ukrainian].